

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2022

A kutató neve	
Hegedüs Béla	
A kutatás témája	
Kalmár György világnyelv-tervezete tudománytörténeti jelentőségének feltárása	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Németország, Berlin
intézmény(ek)	• Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz; • Akademiebibliothek der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften; • Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften; • Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin.
A kutatás ideje	
2022. július 21–augusztus 20.	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
• Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz: 3 Kalmár mű 7 példánya; • Universitätsbibliothek der Humboldt-Universität zu Berlin: 1 mű 1 példánya; • Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften: 2 Sitzungsprotokolle, ami említi Kalmárt	
A kutatás módszere	
Autopszia alapján, személyesen felkeresve az adott gyűjteményt.	
A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás(ok), publikáció(k) stb.)	
A kutatóút eredményei beépülnek Kalmár György nyelvelméletéről írandó monotematikus kismonográfiámba. A berlini kutatóút eredményeiről is beszámoltam a hallei Franckesche Stiftungenben 2022. november 10-én tartott német nyelvű előadásomban, s azokat természetesen a BTK Irodalomtudományi Intézetben is ismertetni fogom nyilvános tudományos előadáson.	
A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)	

Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

Berlin legfontosabb gyűjteményei rendelkeznek online katalógussal. Régi könyvek és dokumentumok esetében ennek ellenére ajánlom a cédulakatalógusok használatát, mert azok egy (nem pontosan dokumentált) része még nem került be az online katalógusokba. Figyelembe kell venni azt is, hogy a katalógusokban megtalálható állomány egy része a II. világháború során megsemmisült, illetve más országok gyűjteményébe került.

A Berlin Mittében található Collegium Hungaricum az elképzelhető legjobb szálláshely a kutatók számára. A legfontosabb gyűjtemények néhány perces sétával elérhetők. Feltétlenül javaslom a leendő ösztöndíjasoknak, hogy minél előbb vegyék fel a kapcsolatot a CH nagyon kedves munkatársaival, mert a vendégszobák csak korlátozott számban elérhetők.

Részletes kutatási beszámoló

Kalmár György világnyelv-tervezete tudománytörténeti jelentőségének feltárása

Kutatási terv ismertetése

Kalmár György (1726–?) a magyar eszme- és irodalomtörténet titokzatos figurája. Alakjáról, tevékenységéről 2008-as monográfiámban, illetve számos egyéb publikációmban számoltam be részletesen.

1772-ben Berlinben, a híres filozófus, Johann Heinrich Lambert hathatós támogatásával adta ki latinul világnyelv-tervezetét (Kalmár, Georgius. *Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis, ad omne vitae genus adcommodatae*. Berlin–Leipzig: Iacobaeer, 1772.), amit 1773-ban Rómában olaszul, majd 1774-ben Bécsben németül is megjelentetett. A tudományos körökben egyre ismertebbé váló Kalmárról az 1770-es évektől kezdődően meglepő módon egyre kevesebb adat áll rendelkezésünkre, s későbbi munkái is rendre kéziratban maradnak. Az utolsó vele kapcsolatos adatunk 1781-ből származik. Máig nem tudni, hogy mikor és hol halt meg.

Latinul, angolul, franciául, németül és magyarul ír nyelvelméleti munkákat Verseggy és Révai előtt. Mindemellet, bár ismerik az itthon lassan kialakuló irodalmi körök, tevékenységét mégis negligálják – jobb esetben –, vagy éppen gúnyolják. Külföldön, s erről számos dokumentum tanúskodik, a kor legfontosabb személyiségei között is elismertségnek örvendő tudományos munkássága.

Kalmár világnyelv-tervezetének első, még latin nyelvű változata a könyv impresszuma szerint: Berlinben és Lipcsében jelent meg. Johann Heinrich Lambert egy naplóbejegyzése

szerint a nyomdahely valójában Berlin. A mű előfizetői között ott találjuk a legjelentősebb berlini tudósokat, pl. Moses Mendelssohnt is, akinek hagyatéklistája szerint könyvtárában valóban megvolt a kötet. Lambert és Kalmár hónapokig tartó közös munkájáról, illetve utóbbi kapcsolatáról a Königliche Akademie der Wissenschaften más tagjaival nem lehetett sokat tudni. Célom volt ezen kapcsolathálók, továbbá a mű kiadástörténeti hátterének feltárása.

Kalmár művei berlini gyűjteményekben

Ahhoz képest, hogy Kalmár egyik legfontosabb műve, világnyelv-tervezetének latin nyelvű kiadása Berlinben jelent meg, s a publikálás során a szerző élvezte a Királyi Akadémia támogatását is (lásd később), nyomtatott műveiből jelenleg meglepően kevés példány található Berlinben. Ebből komolyabb következtetést nem lehet levonni, ugyanis a berlini gyűjteményeket a második világháború során jelentős veszteségek érték. A következő műveknek és példányoknak bukkantam nyomára:

Staatsbibliothek zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz

- *Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chuno-(seu, Hunno-)Avarici: Sive, apparatus criticus ad linguam Hungaricam : Adcedit lex poetica de versa et ligata oratione Hungarica...*, Pozsony, 1770.
 - 1. példány: a háború után a Biblioteka Jagiellońskába (Krakkó) került, ellenőrizni nem tudtam.
 - 2. példány: nem tartalmaz bejegyzést.
- *Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis, ad omne vitae genus adcommodatae* [latin nyelvű világnyelv-tervezete], Berlin, 1772.
 - 1. példány: Friedrich Wilhelm Thulemeier példánya hagyatékából a Königliches Joachimsthalsches Gymnasiumba (Berlin) került, dátum nélkül.
 - 2. példány: háborús veszteség.
 - 3. példány: nem tartalmaz bejegyzést.
 - 4. példány: Heinrich Friedrich von Diez diplomata teljes hagyatékával együtt a Königliche Bibliothekba (a mai Staatsbibliothekba) került, dátum nélkül.
- *Precetti Di Grammatica Per La Lingua Filosofica, O Sia, Universale, Propria Per Ogni Genere Di Vita* [olasz nyelvű világnyelv-tervezete], Roma, 1773.

- 1. példány: Heinrich Friedrich von Diez diplomata teljes hagyatékával együtt a Königliche Bibliothekba került, dátum nélkül.

Universitätsbibliothek, Humboldt-Universität zu Berlin

- *Prodromus idiomatis Scythico-Mogorico-Chuno-(seu, Hunno-)Avarici: Sive, apparatus criticus ad linguam Hungaricam : Adcedit lex poetica de versa et ligata oratione Hungarica...*, Pozsony, 1770.
 - 1. példány: nem tartalmaz bejegyzést.

Feltűnő, hogy világnyelv-tervezetének két változata is megvolt Heinrich Friedrich von Diez (1751–1817) magánkönyvtárában. Az orientalista és diplomata von Diez a Hallei Egyetemen hallgatott jogot, majd állami szolgálatba állt. 1784-ben Nagy Frigyes a konstantinápolyi porosz kereskedők képviselőjévé nevezte ki, ahol 1791-ig állt szolgálatban. Több életeseménye és -helyszíne is kapcsolatba hozható Kalmár Györggyel (Halle, Berlin, Konstantinápoly, keleti nyelvek ismerete, orientalizmus stb.), de sajnos nem bukkantam konkrét nyomokra kettejük kapcsolatáról. Mindenesetre a tény, hogy a világnyelv-tervezet minimum két verziója is a birtokában volt, szintén egy lehetséges kapcsolatra utal.

Kalmár és a berlini Königliche Akademie der Wissenschaften kapcsolata

Előzetesen ismerve Kalmár kapcsolatát a Königliche Akademie der Wissenschaften fontos és elismert személyiségeivel sajnálattal vettem tudomásul, hogy a jogutód Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften könyvtárában jelenleg egy publikációja sem elérhető. A gyűjteménynek létezik online katalógusa, de a régi anyag nagy része csak helyben, a cédulakatalógusuk használatával kereshető. A könyvtáros, szomorúságomat látva, felvetette, hogy talán az Akadémiai Levéltárban (Archiv der Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften) is kellene kutatnom. Ezzel a lehetőséggel korábban nem számoltam. Az Akadémiai Levéltárban még mindig élnek a járvány miatti korlátozások, így csak előzetesen jelentkezés után lehet megkezdeni ott a kutatásokat. Nagy öröömre a levéltárosok rövidesen jelentkeztek, hogy két adatot is találtak Kalmárral kapcsolatban. Mindkettő az akadémiai ülések jegyzőkönyveiben található, az egyik 1771-es, a másik 1774-es. A jegyzőkönyveket francia nyelven vezették, és a Kalmárt említő részek a következők:

Die Sitzungsprotokolle (Registres) der Akademie

Protokoll des 12. Dezember 1771

- Du Jeudi 12 Decembre (1771). Présens: [...] Etr. M. Kalmar, Hongrois
On a lu le Projet de la Grammaire d'une Langue philosophique, par M. Kalmar présent.

Tehát (a külföldi) Kalmár György 1771. december 12-én, csütörtökön lehetőséget kapott, hogy az akadémia jelen lévő tagjai előtt bemutathassa világnyelv-tervezetét. Johann Heinrich Lambert naplójából tudjuk, hogy műve 1772 januárjában került Berlinben nyomdába, tehát feltételezhetjük, hogy Kalmár már a kiérlelt, készre írt koncepcióját ismertethette, talán támogatás reményében, bár erre nem találtam adatokat. Miután megtekintettem a jegyzőkönyvet, a levéltárosok felhívták rá a figyelmemet, hogy azok a levéltár honlapján online is elérhetők! Tehát a jelen lévő tagok listája és az aznapi ülésen elhangzott további előadások átírásban és fotómásolatban itt megtekinthetők:

https://akademieregistres.bbaw.de/data/protokolle/1083-1771_12_12.xml

Protokoll des 10. Februrar 1774

- M. Lambert a présenté la Traduction de l'Ouvrage de M. Kalmar Sur la Langue universelle.

Kalmár következő említése két évvel későbbi, s akkor ő maga nincs jelen az ülésen. Johann Heinrich Lambert mutatja be világnyelv-tervezetének fordítását. Két fordítása is létezik, egy olasz és egy német nyelvű. A dátum alapján itt feltehetően az utóbbiról (*Grammaticalische Regeln zur philosophischen oder allgemeinen Sprache: das ist der Sprache aller Voelker, Zeiten und Lebensarten*, Wien, 1774.) van szó. Fennmaradt ezzel kapcsolatos levelezésük, azt korábban már publikáltam. Mindenesetre figyelemre méltó, hogy Lambert még 1774 elején is fontosnak tartotta a Királyi Akadémia tagjait Kalmár munkásságáról informálni, annak új eredményeit (a német műhöz csatolt nyelvelméleti bevezetőt) prezentálni. Ez a jegyzőkönyv a következő linken érhető el online:

https://akademieregistres.bbaw.de/data/protokolle/1175-1774_02_10.xml

E két adatnál nehéz komolyabb bizonyítékot találni arra, hogy Kalmár György a kor egyik legfontosabb akadémiaja által is elismert tudós volt. E tényt mindig figyelembe kell vennünk, amikor Kalmár hazai mellőzöttségéről értekezünk!

Az akadémiai üléseken elhangzott előadásokról mindig készül részletes feljegyzés, de sajnos pont az ezekben az években készültek megsemmisültek.

A következő akták néztem még át, hátha találok további információkat:

Bestände vor 1945

I. Bestand Preußische Akademie der Wissenschaften (1700–1811)

1. Teilbestand Akten (1389 Akteneinheiten)

V. Wissenschaftliche Verhandlungen 1699–1811 (115 AE)

- Generalia
- Specialia

XII. Bibliothek der Akademie 1711-1810 (33 AE)

2. Teilbestand Manuskripte (1032 Mss)

- Preisbewerbungsschriften zu den Preisaufgaben der Akademie 1744–1810 (607 Mss)
- Akademievorträge 1711–1810 (268 Mss)
- Sonstige an die Akademie eingesandte Abhandlungen 1699–1811 (157 Mss)

Nachlässe

Lambert, Johann Heinrich

- Umfang: 0,3 lfm
- Inhalt: Manuskripte und Arbeitsmaterialien zu astronomischen Fragen
- Findhilfsmittel: Findbuch
- Bestandsbezeichnung: NL J. H. Lambert

Sajnos nem jártam sikerrel. A kéziratok olvasása során felmerült bennem a gyanú, hogy Kalmár később kifejtett nyelvelméletét, de tulajdonképpen magát világnyelv-tervezetét is kapcsolatba lehet hozni az Akadémia 1769-es pályázatával, miszerint „[s]ind Menschen, die ihren natürlichen Fähigkeiten lediglich überlassen wären, im Stande eine Sprache zu erfinden?” Ezért átnéztem még az akadémiai pályázatok aktáit is, különös tekintettel az 1769-

esre [M681], amit mint köztudott Herder nyert meg, s munkáját éppen 1772-ben publikálta, de sajnos itt sem bukkantam Kalmárhoz köthető iratokra.

Amikor beadtam a pályázatomat a Klebelsberg-ösztöndíjra, csak az Országos Széchényi Könyvtártól kértem hungarica-igazolást. Ennek ellenére természetesen el fogom küldeni informálisan eredményeimet a Magyar Nemzeti Levéltár számára is.

Kelt: Budapest, 2022. november 19.

Hegedüs Béla

kutató aláírása